

NWSA-Humanities
ISSN: 1306-3111/1308-7320
NWSAID: 2014.9.4.4C0187

Status : Original Study
Received: February 2014
Accepted: October 2014

E-Journal of New World Sciences Academy

Murat Altuğ

Aksaray University, maltug01@hotmail.com, Aksaray-Turkey

<http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2014.9.4.4C0187>

**TANIKLARIYLA TARAMA SÖZLÜĞÜ ESASINDA ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE İSİMDEN
İSİM YAPMA EKLERİNİN İŞLEVLERİ ÜZERİNE**

ÖZET

Batı Türkçesinin kuruluş dönemi olarak kabul edilen Eski Anadolu Türkçesinin genelde bütün gramer özelliklerinin özelde de eklerinin tanınması, tarihî Türk gramerinin yazılmasında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada tarihsel olarak Eski Anadolu Türkçesinin devamı olan Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanımı azalmış veya tamamen ortadan kalkmış ancak Batı Türkçesinin kuruluş devresi olan Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan isimden isim yapma eklerinin farklı yapıları ve fonksiyonları Tarama Sözlüğü esas alınarak örnekleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır. Örneğin Türkiye Türkçesinde birçok fonksiyonu olan -lik ekinin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde -CA eşitlik eki fonksiyonunu da üstlendiği görülür. **Öylelik < öyle-lik** "Öylesine, öylece, öyle bir" Kafdağında bir taş attılar bana **öylelik** yola düştü yüzeyazdı yüzümü [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V. Cilt, 3151. Sayfa (Yunus XIII-XIV)].

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Tarama Sözlüğü,
İsim Ekleri, Fonksiyon, Türkiye Türkçesi

**SUFFIXES THAT DERIVE NOUNS FROM NOUNS FUNCTIONING IN VARIOUS WAYS IN
ANCIENT ANATOLIAN TURKISH TEXTS**

ABSTRACT

The recognition of all grammatical characteristics in general - specifically prefixes and suffixes - of the Ancient Anatolian Turkish which is accepted as the establishment period of the Western Turkish has a great importance in writing the ancient Turkish grammar. In this study, we will try to reveal various functions of the suffixes that derive nouns from nouns which lost their function in the Turkish of Turkey that is the continuation of the Ancient Anatolian Turkish, but are used in the Ancient Anatolian Turkish which is the establishment period of the Western Turkish, grounding our research on the scanning glossary. For instance, the -lik suffix that has many functions in the Turkish of Turkey is observed to function as the equative suffix of -CA in the period of Ancient Anatolian Turkish. **Öylelik < öyle-lik** "Öylesine, öylece, öyle bir" Kafdağında bir taş attılar bana **öylelik** yola düştü yüzeyazdı yüzümü [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V. Cilt, 3151. Sayfa (Yunus XIII-XIV)].

Keywords: Ancient Anatolian Turkish, Scanning Glossary,
Nominal Suffixes, Function, Turkish of Turkey

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (1996) XIII. yüzyıldan günümüze kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış 227 eserin taranmasıyla ortaya çıkan, bugün bazıları kullanılmayan ya da söylenişi ve anlamı değişmek suretiyle dilde var olan Türkçe kelimelerin sözlüğüdür. Tarama Sözlüğü sekiz ciltten oluşmaktadır. Bu sözlüğün amacı Türkçenin tarihsel söz varlığını eldeki kaynakları taramak suretiyle ortaya çıkararak Türkçenin söz varlığına katkı sunmaktır. Eski Anadolu Türkçesi, XIII-XV. yüzyıllar arasında Anadolu'da Oğuzca temeline dayalı olarak kurulan ve bu bölgede kullanılan tarihî Türk lehçesinin adıdır. Kendine has ses, şekil, söz dizimi ve kelime hazinesiyle dikkat çeken Eski Anadolu Türkçesi üzerine pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen bu dönemin münferit gramer kurallarının tümüyle işlendiğini söylemek mümkün değildir. Türkçe sonradan eklemeli ve türetme gücü yüksek Aksan (1996:45) bir dildir. Kelime teşkilinde kullanılan eklerle yeni kelimeler oluşturulur. Bu eklerin bazıları Türkçenin her döneminde var olabildiği gibi sadece bir dönemde kullanılıp bugüne kadar gelemeyen ekler de vardır. Bazı ekler de tarihî metinlerde, bu günkü fonksiyonları dışında fonksiyonlara sahiptir. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesindeki isimden isim yapma eklerinin şekil ve fonksiyonları Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü esas alınarak incelenecektir.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICATION)

Canlı bir varlık olan dil, tabiatı itibariyle değişime açıktır. Değişim, etkisini her alanda gösterebilir. Ekler de bu değişimden hem şekil hem de fonksiyon bakımından etkilenir. Türetme gücünün zenginliğiyle dikkat çeken Türkçenin eklerinin fonksiyonları da çeşitlilik gösterir. Ancak bu çeşitlilik zaman içerisinde farklılaşabilir, azalabilir veya artabilir. Tarihî metinlerdeki çeşitliliği tespit etmek, Türkçenin eklerinin daha iyi tanınmasına vesile olacaktır.

3. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİNİN FARKLI İŞLEVLER ÜSTLENMESİ (FORMER TURKISH ANATOLIA IN TEXT DO NOT NAME NAMES ATTACHMENTS FROM TO UNDERTAKE DIFFERENT FUNCTIONS)

Her dil dönemi kendi içinde farklılıklar arz eder. Eski Anadolu Türkçesi dönemi de -özellikle- ses özellikleriyle farkını ortaya koyar. Ancak bu fark sadece sese kalmaz. Ekler de yapıları ve fonksiyonları açısından çeşitlilik gösterir. Bazı ekler, bu döneme hastır. Bazı eklerin de Türkiye Türkçesinde var olmayan fonksiyonlar üstlendiğine şahit olunur. Bunlardan birisi -lik ekidir. Bu ek, gramer kitaplarında ifade edilen fonksiyonlarına ilave olarak Eski Anadolu Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olmayan yapılarda kullanılır ve farklı fonksiyonları karşılar.

3.1. -lik Eki (-lik Additional)

Türkçenin en işlek isimden isim yapma eklerinden biri olan -lik ekinin alet, yer, meslek, topluluk, soyut isim ve sıfat yapma Ergin (1998:155) fonksiyonu dışında Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde farklı yapılarda türlü fonksiyonlar üstlendiği görülür.

-CA eşitlik ekinin fonksiyonunu karşılar.

Öylelik < öyle - lik "Öylesine, öylece, öyle bir"

Kafdağından bir taşı şöyle attılar bana **öylelik** yola düştü yüzeyazdı yüzümü. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V. c., 3151. s., (Yunus Emre Divanı XIII-XIV. yy)].

-mAk mastar ekinde sonra gelerek soyut isim yapar.

Uyarmaklık < uyar - mak - lık "İkaz, irşat, yola getirme"

Bunu dedi görünmez oldu. Zennün eydür: Bana malum oldu ol değilmiş, belkim Haktan **uyarmaklık** imiş. [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü VI. c., 4037. s. (Tezkiretü'l Evliya Tercümesi XV. yy, 172. s.)]

Ulaşmaklık < ulaş - mak - lık "Vuslat, kavuşma"

Korkmagıl firak korkusundan endişe kılmagıl ayrılık korkusundan **ulaşmaklık** tekyesine dayangıl. [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü VI. c., 3947. s., (Cennet XIV. yy, 485.s)].

3.2. -CI Eki (-CI Additional)

Türkçenin en sık kullanılan eklerinden biri olan ve adlarla sıfatlardan "alışkanlık" gösteren isim ve sıfatlar yapan Korkmaz (2003:341) -CI ekinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde -cIk küçültme ekinin fonksiyonunu üstlendiği görülür.

Kılcı < kıl - cı "Kılcık"

Süfa (Ar.): Ot **kılcıları** [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü IV. c., 2480. s. (Babusü'l Vâsıt. XVI. yy, 2-597.s)].

3.3. -lI ve -lU Ekleri (-lI and -lU Additional)

Türkçede ad ve ad soylu kelimelerden sıfat yapan Koç (1996:96) -lI eki, Eski Anadolu Türkçesinde yer ismi yapan -lık eki görevinde de kullanılmıştır.

Bataklı (batak) < batak - lık "Bataklık"

Nilin kenarında **bataklı** yerler vardır. İçi tolu arslandır, üzerine çıkacak kalanı onların önüne bırakırsan, sen gidesin. [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü I. c., 456. s., (Ferec Ba'de's Şidde XV. yy, 440. s.)].

-lI eki, -dük isim-fiil ekinin sonra gelerek kelimeye -An sıfat-fiil ekinin anlamını verir.

Sevdüklü < sev - dük - lü "Seven"

Eyitti: Buyurdun kim **sevdüklü** sevdiğüne ellerin yaka. Ben özüne yakadım, zira seni severdim. [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü V. c., 3396. s., (Yüz Hadis Tercümesi XIV. yy, 108. s.)].

-lI ve -lU eki Eski Türkçe metinlerinde karşılaştırma fonksiyonuyla yaygın olarak kullanılan Clauson (1972:13)-rAk karşılaştırma veya isimlerden küçültme isimleri yapan Hatipoğlu (1981; 36) -cAk küçültme ekiyle birlikte kullanılarak benzerlik anlamı veren kelimeler yapar.

Etlürek < et - lü -rek "Etlice"

... buğday tenlü, **etlürek** orta boylu ... [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü III. c., 1563. s., (Şerriye Sicilleri. XV-XVI. yy, 42. s)].

Beglücek < beg - lü - cek "Beyliğe benzetilmek istenilen hal, beyliğe özenme hali".

Bu riayet **beğlücağına** ve hatunlucığına ve yavlak mağrur olmuşsuz. [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü I. c., 483. s., (Müzekkin Nüfus XV. yy, 116.s.)].

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde -lI, -lU eki -cAk küçültme ekiyle birlikte kullanılarak yer bildiren isimler türetir.

Yazlıcak < yaz - lı - cak "Yazın oturlan yer, yazlık, sayfiye"

Yazlıcaktır, haremimizdendir, ayalimiz gahii bunda gelip başı temaşa edüp eğlenirler. [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü VI. c., 4456. s., (Hamza XIV - XV.yy, 16-180.s)].

Süre ifade eden kelimeler türetir.

Günlücek < gün - lig - cek " Üç gün olan, sürece"

Murat üzre devretti çarh-ı felek

İçilsin getir bari üç **günlücek** [Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü VI. c., 4057. s., (Hamse-i Atai XVI. yy, 38.s)].

Üzerine geldiği kelimeye -dEn gelme, -E ilişkisi anlamı vermektedir.

Senlü < sen - lü "Senden gelme"

İblis etti **senlüdür** bu cümle iş
Senden olur kamu âem perveriş [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VII.
c., 183. s., (Garipname XIV. yy, 97.s.)].

3.4 -cA Eki (-aA Additional)

Bugün eşitlik eki olarak bildiğimiz -CA eki, -lI eki
fonksiyonunda yeni sıfatlar türetir.

Günçe < gün - çe "Güneşli (yer)"

Âftobgâh (Fa) "**Günçe** ve çoğuş yer" [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü
III. c., 1866. s., (Câmiü'l-Fürs XVI. yy, 7. s.)].

Sıra sayı sıfatı yaptığı örneklere de rastlamak mümkündür.

Ortaca < orta - ca "Ortancı"

Ortacası kız adı Kamra idi

Ay anın yüzün nuriyla bay idi [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V.
c., 3017. s., (Camasbname XV. yy, 70. s.)].

3.5. -cAk Eki (-aA Additional)

Küçültme ve sevgi isimleri yapan -cAk ekinin Eski Anadolu
Türkçesinde isimlerden âlet, araç ismi yaptığı örneklere rastlanır.
Ek, bu fonksiyonuyla Türkiye Türkçesinde kolçak Türkçe Sözlük
(2009:1199) "Ceket veya gömleğin kollarının kirlenmesine engel olmak
için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk" kelimesinde
görülür.

Elcek < el - cek "Eldiven"

El-Mukaffez (Ar.): Ellerine **elcek** giydirilmiş ve desdivane ve
kolçak giydirilmiş kimesne. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü III. c.,
1421. s., (Terceman XV. yy, 1-108. s.)].

Bilekçek < bilek - çek "Kelepçe"

Düzün anançün evvel mend ü menzir

Bukağu hem **bilekçek** habse tedbir [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I.
c., 553. s., (Fazilet XVI. yy, 243. s.)].

"ile" edatının kalıplaşmış şekli olan -lA ile birlikte zaman
bildiren bir isme gelerek yeni zaman zarfları türetir.

Tanlacak < tan - la - cak " Sabahleyin, erken, şafakla beraber"

İnte oldu **tanlacak** Yusuf turur

Tazisin eyerledi Yusuf binür [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V.
c., 3732. s., (Yusuf ve Zeliha XIII. yy, 58. s.)].

İsmlere gelerek "benzerlik, yakınlık, gibilik" anlamı veren -
msI ekinin fonksiyonunu karşılar.

Konur "yanık al, yağızimsı al" dan konurcak < konur-cak "
Konurumsu, yanık ala yakın"

İşbu senin elinde bulunan **konurcak** öküz benim ... [Tanıklarıyla
Tarama Sözlüğü IV. c., 2649. s., (Şeriyye Sicilleri XVI. yy, 5-104.
s.)].

-lI ekinden sonra gelerek yer adı yapar.

Yazlıcak < yaz - lı -cak "Yazın oturulacak yer, yazlık,
sayfiye"

Yazlıcaktır haremimizdendir, ayalimi gahi bunda gelüp bağı
temaşa idüp eğlenirler. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VI. c., 4456. s.,
(Hamzaname XIV-XV. yy, 16-180. s.)].

Zamirlere gelerek sınırlama anlamı veren kelimeler türetir.

Buncak < bu - n - cak "Bu kadar"

Bu kez **buncak** ile mazur tut. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I.
c., 1699. s., (Ebaüslimname XV. yy, 3-83. s.)].

3.6. -cUk eki (-cUk Additional)

Küçültme ve sevgi eki olan -cUk eki, bu fonksiyonlarının dışında isimlerden alet ismi yapar.

Dizcük < diz - cük "Diz bağı"

Dizcük karaçuk bağlandı. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II. c., 1192. s., (Dede Korkut Kitabı XIV. yy, 216. s.)].

Yancuk(yancık) < yan - cık "Kese torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta"

Eğer inci girmez ise **yancuğa**

Heves eyler oğlan uşak boncuğa [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VI. c., (Ferhengname-i Sa'di Tercümesi XIV. yy, 5. s.)].

3.7. -rAk Eki (-rAk Additional)

Karşılaştırma ve benzerlik anlamları veren -rak eki, olumsuzluk ifade eden sıfatlar yapan -siz, -suz ekinden sonra gelerek zarf türünde kelimeler yapar.

Gönülsüzirek < gönül - süz - i - rek "İstemeye istemeye"

Pes akli azlığından **gönülsüzirek** müselman oldu ve Süleymanı katı sevdi. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II. c., 1771. s., (Kıyas-ı Enbiya XIV. yy, 676. s.)].

Dileksüzrek < dilek - süz - rek "İstemeye istemeye"

Pes Meyremi beslemeğe **dileksüzrek** boyun tuttu. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II. c., 1151. s., (Kıyas-ı Enbiya XIV. yy., 783. s.)].

Bu ek, zaman zarflarının üzerine gelerek yine zaman bildiren zarflar yapar.

Tanlarak < tanla - rak "Şafak söker sökmez"

On oğlu hazır oldu kıldı yarak

Gittiler Mısır dapa ol **tanlarak** [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V. c., 3734. s., (Yusuf u Züleyha XIII. yy, 64. s.)].

Şimdirek < şimdi -rek "Şimdi, şimdiki halde, şu sıra"

Andan sonra eyitti ki **şimdirek** ezan okuyansen misin dedi. [TTS V. c., 3668. s., (Tarih-i İbni Kesir Tercümesi XV. yy, 144. s.)].

3.8. -lAyIn Eki (-lAyIn Additional)

Bugünkü Türkiye Türkçesinde genellikle zaman isimlerinden zarflar, nadiren de benzerlik ifade eden kelimeler yapanker (2009:320) -lAyIn ekinin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde farklı yapı ve fonksiyonlarına rastlamak mümkündür.

-lAyIn eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde -dik sıfat-fiil ekinden sonra gelerek "-Inca, -Ir ... -mAz" anlamı veren zaman zarfları yapar.

Gördükleyin < gör - dük - leyin "Görür görmez"

İshak anı gördü halden hale vardı, takatı tak oldu. Ol kız dahi anı **gördükleyin** merhaba hoş geldin ... [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü III. c., 1771. s., (Ferec Baède'ş Şer XV. yy, 210. s.)].

Isırdıgunlayın < ısır - dık - u - n- layın "Isırınca, ısırır ısırılmaz"

Kaçan deve anın tazesin yise **ısırdıgunlayın** ölür. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü IV. c., 2149. s., (Siyer-i Darir XIV. yy, 97. s.)]

-AcAk sıfat-fiil ekinden sonra gelerek "benzerlik, uygunluk" anlamı veren kelimeler türetir.

Begenecekleyin < begen -ecek- leyin "Beğenilecek gibi, beğenilmeye uygun"

Şakaf-ı Rusteniye bile alıp kırk yıl rikâb-ı cenap düzdü kim şöyle padişahları **beğenecekleyin**. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I. c., 481. s., (İskender Kitabı XIV-XV. yy, 12. s.)].

Sayı sıfatlarının ve isimlerin üzerine gelerek tarz zarfı yapar.

İkileyin < iki - leyin "İkinci olarak, ikinci defa, saniyen"

Gerü **ikileyin** dönder gözünü birbiri ardınca, göğe bak. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü III. c., 2025. s., (Tabareke Tefsiri XIV. yy, 48-8. s.)].

Ekin, -lEdin şekli de vardır.

İkiledin < iki - ledin "ikinci defa"

Ol kişi eyitti: **ikiledin** ayıt, anlayamadım. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü III. c., 2026. s., (Tekiretü'l Evliya Tercümesi XV. yy, 239-2. s.)].

-cA ve -cIk küçültme eklerini alarak pekiştirme, kuvvetlendirme anlamı ifade eden kelimeler yapar.

Gizli anlamındaki ugru kelimesinden Ugrulayincacık < ugru - layın - ca - cık "Pek gizli olarak, hiç sezdirmeyerek"

Haine (Ar.) : **Ugrulayincacık** bakmaklık [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VI. c., 3921. s., (Babusü'l Vâsıt. XVI. yy., 2, 174). s.].

3.9.-lAk Eki (-lAk Additional)

İsimlerin üzerine gelerek yer ismi yapan ve bugünkü Türkiye Türkçesinde k/g sesi olmaksızın kullanılan -lAk eki, yön bildiren zarflarla "az, azıcak, birazcık" anlamı veren kelimeler türetir.

İlerilek < ilgeri - lek "Az ileri"

Buradan biraz daha **ilerilek** yürüyerek gördü kim bir avrat bir kapıdan başın çıkarmış bakar. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü III. c., 2046. s., (Müzekki'n Nüfus XV. yy 59. s.)].

Aşagralak < aşag(1) - ra - lak "Biraz aşağı, aşağıya doğru"

Bu dahi bir âfet-i âmdır evvelkiden **aşagralakdır** selâmet olmaz bundan dahi illâ şol kimseler kim âkıl ola. [Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I. c., 262. s., (Mühebbihü'r Râkıldın XV. yy, 216. s.)].

4. SONUÇLAR (CONCLUSION)

Türkçe, eklerinin sayıca fazlalığı yanında bu eklerin üslendiği fonksiyonlarca da zengin bir dildir. Bugün kullanılan eklerin tarihi metinlerde başka fonksiyonlar üslendiği örnekleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkçenin eklerinin sayısal zenginliğine ek olarak fonksiyonlarının çeşitliliği ve fazlalığı dile getirildi. Türkçenin tarihî grameri yazılırken bu zenginliği de dikkate almak gerekir.

KAYNAKÇA (REFERENCES)

- Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, (1996). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Aksan, D., (1996). Türkçenin Sözvarlığı, Engin Yayınları, Ankara.
- Ergin, M., (1998). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Z., (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hatipoğlu, V., (1981). Türkçenin Ekleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Koç, N., (1996). Dilbilgisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Gülsevin, G., (1997). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara.
- Clauson, S.G., (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford.
- Türkçe Sözlük, (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eker, S., (2009). Grafiker Yayınları, Ankara.